

מרדכי עובדיהו

משורר כי יספר

"במתח הגבוה" תשעה סיפורים ומחזה, מאת ש. שלום

סימן-היכר ראשון בפרוזה של שלום הוא עירוב התחומין של פרוזה עם שירה. דבר זה אמור לא רק לגבי "פרקי עליה" שהנעימה האוטוביוגרפית שלהם הופכתם לדפי יומן. לשיח הסופר עם נפשו, אלא אף ב"יומן בגליל" וצרוך סיפורי "דרי מטה". כבר בקריאת סיפוריו בהופעתם לראשונה, ובפרט "יומן בגליל", הודגשה מזיגה חדשה זו של פרוזה, אשר גם סיפור העלילה שבו שקוי ליריקה זכה עד שרשיו. אף דברים מסופרים כהוויתם יוצאים מידי פשוטם על ידי נופך השירה, סוד המשל ורמוז האליגוריה הדבק בהם וקורן מתוכם, אשר על-כן יש לך הרושם שגם הדברים הרגילים אינם מסופרים אלא מנוגינים.

סיפורים אלה, לא הנוף הריאליסטי הורתם. קודם כל, הם סיפורי הדברים הפנימיים והתחתיים שבנפש, בסיפוריו, כמו בשירתו, המימד הקובע הוא העומק, לפני ולפנים. לא המראה החיצון, לא הקול הנשמע, אלא המראה מפנים למראה, בבואה דבבואה, בת-הקול ההולכת מסוף הנפש ועד סופה. הקו השליט בפרוזה זו הוא לכן הנפשיות, האינטימיות, המורגשת גם כשאין הסיפור נכתב בגוף ראשון. מכאן הניגון המבריח את כל המסופר, בבחינת "אספר שיר". לא ניגון אחד לסיפורים הללו. יש מנגינה עולזת, פעמים קולחת בנחת ולפרקים (ב"יומן בגליל") אף רועפת שלוה אידילית, אך השליט בכולן הוא ניגון האימה, הלא הוא הניגון המלווה את הילד והנער המשורר מן העברים ההולכים כים בגולה, ועינו רואה אומתו מתפלשת בעפר ולבו נגזר בצער שכינתא בגלותא.

אנו ניצבים בפתח דרכו של המשורר, בנוף ילדותו. דומה כי לגבי אמן עברי, אשר מן הגולה עלה בעודו נער וזכה להידבק בנוף גאולים, אין מליצה באמירה כי זכה להולדת שניה, ואמנם כן, הולדת שניה היא לו, למשורר, הפגישה עם נוף התנ"ך, אשר התנגן באזני הנער עם לימוד

פרשת השבוע בחומש, בגולה הרחוקה. מול נוף ילדות ראשונה על אדמת נבר, הווי גלותי שקימוו בנס ובזוועה, נגולים שמי ההולדת השניה באורה של תקומה.

נוף הילדות הראשונה בחצר האדמו"ר, שיהודי שלומייאמונים מהלכים בהם ברגש ומסתגפים בצער חורבן בית־המקדש, שוקק דמויות מכל סולם המעלות, וכולם רוויים יהדות של דורות עד שרשי נפשם. בחצרות אלה סופגת נפש הנער לא רק צער שכניתא בגלותא, הוא זוכה גם לעליית נשמה מתפילת ותיקין עם הרבי הזקן בלב יער, המופז בקרני חמה עולה. רוח החסידות הבעש"טית הצרופה פורטת על כינורו של המשורר הרך.

על נוף ילדות זו, שזיקים מבזיקים בו גם בעלטה, יאמר המשורר: "אף זיק אחד מבית גנזיה של הנפש לא יכבה, בטרם יתלקח ויהיה ללהבה". ובצומת הלהבה — העלייה לארץ־הקודש ("עליית זקני ז"ל"). דומה, כל תמצית חזון ציון משנים קדמוניות ועד ימינו נתמצתה בפסוקו הנוקב של המשורר: "כל יהודי נוסע כל ימיו לארץ־ישראל". מי כבנם ובן־בנם של צדיקים וקדושים, עורכי תיקון־חצות ומבכי חורבן ירושלים, הוכשר לשיר שיר זה על עליית החסידים — הפרק האוטוביוגרפי המרטיט, שכולו הימנון לאהבת הארץ ומחור בני עפר קדשה! אתה חש בפועל, כי אכן, עבודת האדמה בכפר חסידים, כמוה כ"סדר העבודה בזמן שבית המקדש היה קיים". הפייטן העברי, חוטר מגזע אדמו"ריים ואצילים שינק ממקור המחצב, הוא משורר הרציפות וההמש־כיות, אשר המהפכה העברית בדורנו כלולה בה בהדרה, כחוליה בשלשלת־הזהב. ובלשון המשורר: "העיקר שכל תנועת רגל וכל נקיפת אצבע קשורה ומרוקמת בכל מה שהיה, הוזה ויהיה".

אחת מיצירות השיא של ש. שלום, שבהן הפרוזה והשירה חברו יחדיו לבלי הפרד, הוא "יומן בגליל". יומנו של מורה עברי בגליל, אינו אלא יומנו של הגליל הניעור, המספר את עצמו בשיח שפתותיו של משורר עברי, שהוא נפש מנפשו של הנוף. משהו מן הלהבה השירית הרוותחת עולה מדמי שיח זה עד שנחרד הקורא מעדות המשורר: "שרוף תשרף — יותר מדי קרבו ימיך אל לבה של השלהבת". עם משיחת המכחול הראשונה אנו נושמים את קסמי מרומי הגליל וחשים עם המשורר, כי גם בנו "נגעה נשמת העבר הטמונה כאן".

"יומן בגליל" קנה מיד את לב הדור משום שהיה יומנו של דור זה, כבר

בפתיחתא שלו נמתח המעבר מהתם להכא, מהגולה לגאולה על ידי סבא קדישא, האדמו"ר הזקן שעלה לחונן עפר ציון, ובכיו "לשנה הבאה בירוש" לים" היה בכי של הגשמה.

אפופיאה זו של הגליל הנגאל ונכבש בדמיהם של חלוצי ישראל, ובדמיהם הוא חי, אינה עשויה מקשה אחת. יש כאן עירוב של מראות ודמויות, של עלילות והתרחשויות. וגם עירוב של צורות ודרכי-מבע, בצד נוסח הגדה של דברי ימינו מאז ועד עתה — "גורל הדורות הביאנו עד הלום — דרך שבעים מדורות הגלות — להוציא חיים מן הסלע". ובתוך עלילת הגליל הנאבק על נפשו ועל עמו, מתרחשת עלילת אהבה מוזרת — אהבה זרה בין המורה והחלוץ העברי לבין לינה, הנערה הערביה. מוטיב זה העובר כחוט-שני גם ביצירות אחרות של שלום, אינו מתמצה בתחום האירוטי הנגלה; אין זו אהבה התלויה בדבר, אלא מין התמודדות בין גזע לגזע, בין דם לדם של שארי-בשר מימות-קדם, מיפגש היסטורי מחדש בין צאצאי ישראל וצאצאי ישמעאל. המומנט הכללי והלאומי מתמזג כולו במומנט הפרטי, ולאורה הרוטט המופלא של האהבה הזרה, המתקמת בלב צעיר עברי, נעשה כביכול חשבון נפשה של אומה.

"יומן בגליל" תוכו רצוף פרקי-שירה נשגבים, שהפכו נכס לעצמם בשירת הדור, כגון המזמור לזורעים בלילות לאורו של סהר חנוך, או ציור ההילולה דרבי שמעון בר יוחאי במירון ועוד. אכן, יודע המשורר את הגליל כדעת האדם את נפשו, אוהב את נוף הקדומים שלו כאהוב משורר את שירו.

באוסף נקבצו ניסויים מעניינים של המשורר-המספר בתחום הסקיצה הפסי-כולוגיסטית, שהשפעת הפרוזה המודרנית המעולה מתמשכת עליהם. "היד השניה" הוא סיפור-מעמקים על הדואליזם שבנפש האדם: "ידנו השניה האשמה בכל הוותנו — ביד האחת אנו מיטהרים ובשניה אנו מחזיקים בשרץ". משהו אפל יש בציור דמותו של חיים תמוז, שכול וכשלון ברנרי, מבוך פאטליסטי קאפקאי, ביחוד בציור "לאור הקץ", אותה שאיפה מתמדת להגיע אל "הטירה הנמה" שמעבר למחסום הנפש, אותה תהייה על הטמיר והנעלם הגדול, חידת החידות — חידת ההויה וחידת החדלון. ואילו עדנת נערות עולה מציור "דלילה", זו הנהייה הרכה הרוטטת, העולה כפורחת בגן הלב הכמה. אכן, מעטים בספרותנו לעז ולתום כציור נפש הנער-המשורר בנפתולי האירוס, בנוף ילדותו של שלום דבק משהו מזוהר הילדות

הביאליקית, וכמה קווֹי־זוהרה מתמשכים ביניהם; שם בריכה וכאן מעיק, שם פייגלה ופה הילדה, אלא שאצל שלום, גם הפשוט יוצא מידי פשוטו, הפרטי משתלב בכללי, וברוחות־צפרייר של תומת־ילדות תפרוץ רוח מתהום: "לפתח כל ייחוד וכל אהבה גדולה, ניצב תמיד המוות".

לשונו חרכי ציורו של ש. שלום בפרוזה, כמו בשירה, מעורים במעמקים ויונקים מרבדים תחתיים של מקורי־מקורות ויחד עם זה מבזיקים בה חידוֹ־שים המתמזגים בהעלם אחד עם הישן הנושן. יש והוא ממשיך לטוות לשוֹן־זהבו של ביאליק ועובר לנוסח המאיר של עגנון, ופעמים נתפס לנוסח ברדיצ'בסקי. ועל כולם — שפת המקרא, אלא שכל אלה הוא מהתך, מרתיה כמצולה, מצרף ומזקק בכור לשונו העצמית עד היות להם ברק משל עצמו. פעמים הוא נמשך ללשון סיפורי צדיקים ויראים, ואחרי פסוקים מספר נחתך בעוז פסוק חדש כולו ברוחו של הזמן הזה המסוער. והכל נוהר בנהרה ואין פרץ ואין צווחה. ואילו לשון הציור אכספרסיוניזם ואפילו פוטוריזם משמשים בה בערבוביה, כגון ציור הנוף הגלילי: "הבקעות — בקעות פתאום, כברקים שנפלו מן השמיים ופלחו כל הר בשיאֵר. ופעמים נשבה עטו לשפת הסמלים ומכחולו יבויק גם ציור בצבעי־הזייה שאגאליים, כגון: "חתוך את החיים האלה בתוך, עשה נד מימין ומשמאל — מעבר לנד הזה היריות והפחדים — בתוך עשה שביל — עץ בתוך הגן ואדם נשען על ידו — אני הוא האדם הזה...".

דומה שכל כוחו כפייטן וכהוגה־חוזה, השואל לנתיבות נפש־אדם ורוח־עם מתגלה במחזותיו של ש. שלום. כל אימת שאתה קורא את "שבת העולם", הפואימה הדרמתית, הנך חוזר ומתפעם מעומק הדברים, מרום המראות ומא־צילות הדמויות החצובות כולן מספירות של מעלה. אוויר פסגות אתה נושם גם ב"מערת יוסף", המחזה המסיים את הקובץ הזה. אישי המחזה הזה נושמים אמנם, חיי בשר ורוח, אבל דוק של אליגוריה וסמל פרוש על מחשבות הנפ־שות ודבריהן.

לעברי פי תהום הטראגיקה של מלחמת היהודים הנואשת ברומאים, בתחתיות מבצר יודפת, נישאות בסערת המאבק על נצח קיומה של האומה ועל גאון אמונתה, הנפשות העושות במחזה, דמויות ססגוניות — אביאסף, סופיאל, הלוחמים הצעירים יהו, סף, נבוסף, והאשה. האשה קורצת לשאול תאוה, וממולה שלהבת המקדש המטהרת וקוראת להתעלות ולהזדככות. ובמרכז

כל אלה, דמותו של יוסף, שנפשו חצויה בין תהום ורום. כל הדמויות כולן אינן אלא הקרנה מתוך דמותו האחת והיחידה. בדומה ל"מגילת האש" מהלכת עליך "מערת יוסף" רוח גדולה, רוח של חזון שגיא. כמו בתערה הגדולה ב"מגילת האש", הלהבה האוחזת במקדש לא במקדש בלבד אחזה, אלא בלבנו אכלה. אכן, במחזה זה הגיע המשורר לאיזון בין פנים של חוץ של יצירי-רוחו לבין פנים של שלהם.

תפיסת-העולם של ש. שלום היא נחלת הוגה והווה עמוקות: "יש שאני מכה על לבי וחושב כי על לב העולם אני מכה. איכה יחדור הכאב אל הכוכבים? מי אתם — אם לא אני?" הרי זו תחושה אדירה, הרגשת הקוסמיות, של התמוגגות גפש משורר עם נפשו של עולם. זה חלקו ומנת גורלו של כל משורר — אגוטיזם אדיר-כוח, שבו אני פרטי ואני כללי מזיגה אחת הן, אשר על כן לו הצדקה לומר: "אני רק אומר שכל מי ומה שאני יודע אותו, הרי זה אני — עצם מעצמי ובשר מבשרי — שאלמלא כן, לא הייתי יכול לדעתו". אכן זה יעודו וזה כחו של יוצר, שהוא קונה קניין גפש ורוח את כל הנפשות והדמויות, כל המראות והחיים העוברים בחדרי נפשו ונהתכים בכור-ההיתוך של להט רוחו היוצרת.

כמו בשירתו, כן בסיפורי "המתח הגבוה" מזוגה ספירה של מעלה עם ספירה של מטה, כשם שמזוגה השירה עם הפרוזה בהווייה אחת.

הדואר, ד' טבת תשי"ח